

UOT-811.11-112

Səhifə: 161-166

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2025.2.161>

İzzət Cabbarova
Azərbaycan Respublikası Fövqəladə
Hallar Nazirliyi Akademiyası
izzatjabbarova@gmail.com

**ETNO-KULTUROLOJİ İNFORMASIYA MƏDƏNİYYƏT
KOMPONENTİ KİMİ
XÜLASƏ**

Məqalədə etno-kulturoloji informasiyanın mədəniyyət komponenti olduğundan bəhs olunur. Etno-mədəni informasiya ənənələrə köklənmiş olsa da, mədəniyyətlər yeni ideya və təsirlərini özündə birləşdirərək zamanla uyğunlaşır və inkişaf edir. Etno-mədəni informasiya icmanın tarixinin və irsinin qoruyucusu kimi çıxış edir. Şifahi ənənələr, xalq nağılları və mədəni təcrübələr nəsildən-nəslə ötürülür və müəyyən bir qrupun unikal povestinin davamlı olmasını təmin edir. Bu elementləri qorumaqla, cəmiyyətlər öz kökləri ilə əlaqə saxlayır və onların şəxsiyyətini formalaşdıran tarixi səyahəti dərinlən qiymətləndirməyə imkan verir. Məqalədə mədəniyyətin bizim cəmiyyətimizin ortağ dəyərlərinə əsaslanaraq necə davrandığımız, düşündüyümüz, davranışımız və dünyagörüşümüz olduğu aydınlaşdırılır.

Açar sözlər: etno-kulturoloji, mədəniyyət, informasiya, ənənələr, mədəni təcrübələr, ortağ dəyərlər

Giriş: Müasir dünyada mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə uğurun əhəmiyyəti hər gün artır. Ölkəmizə xarici vətəndaşların axınının çox olması etno-mədəni informasiyaların daha da vüsət tapmasına imkan yaradır. Etno-mədəni informasiya ənənələrə köklənmiş olsa da, statik deyil. Mədəniyyətlər yeni ideya və təsirləri özündə birləşdirərək zamanla uyğunlaşır və inkişaf edir. Bu uyğunlaşma mədəniyyətlərin dinamik xarakterini təmin edir, onların dəyişən sosial dinamika şəraitində öz aktuallığını qoruyub saxlamağa imkan verir.

Etno termini millət, tayfa və ya irq mənasını verən yunanca etnos sözündən götürülmüşdür. Lakin, ilk növbədə, dünyanın bütün dillərinə tərcümə edilən bu qədim termin, onun ən geniş mənası olan “xalq” deməkdir. Etnoqrafiya müxtəlif mədəniyyətlərə xas olan adət-ənənələr və əşyalar haqqında bilik toplamaqdan ibarətdir. Etno-kulturoloji informasiya bəşər sivilizasiyasının mozaikasında təməl daşı kimi dayanır, ayrı-ayrı icmaların kollektiv müdrikiyini, qayda və adət-ənənələrini təmsil edir. Burada biz etno-mədəni informasiyanın mədəniyyət komponent kimi oynadığı əsas rolunu, onun şəxsiyyətin formalaşmasına, sosial dinamika və irsin qorunmasına təsirini araşdıracağıq. Etno-kulturoloji informasiyalar insan cəmiyyətlərinin unikal quruluşunu müəyyən etmək üçün əsasdır.

Etno-mədəni informasiya xalqın tarixinin və irsinin qoruyucusu kimi çıxış edir. Şifahi ənənələr, xalq nağılları və mədəni təcrübələr nəsildən-nəslə ötürülür və müəyyən bir qrupun unikal povestinin davamlı olmasını təmin edir. Bu elementləri qorumaqla, cəmiyyətlər öz kökləri ilə əlaqə saxlayır və onların şəxsiyyətini formalaşdıran tarixi səyahəti dərinlən qiymətləndirməyə imkan verir. Etno-mədəni informasiyalar xalqlar daxilində birləşdirici qüvvədir. Ortaq rituallar, festivallar və adət-ənənələr icma üzvləri arasında aidiyyət hissi yaradır, sosial birliyi gücləndirir. Bu paylaşılan təcrübələr etimad, əməkdaşlıq və qarşılıqlı anlaşma üçün zəmin yaradır, cəmiyyətin ümumi rifahına və möhkəmliyinə töhfə verir. Etno-mədəni məlumatlar həm fərdi, həm də kollektiv kimliyin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Mədəni təcrübələr, dil və adət-ənənələr fərdlərə cəmiyyətlə münasibətdə özlərini dərk etmələri üçün bir çərçivə təmin edir. Bu şəxsiyyət hissi insanın özünə hörmətini artırır və onun mədəni kökləri ilə güclü əlaqə yaratmağa kömək edir.

Mədəniyyət – ikinci, süni təbiətdir, insanın ağı, hissləri və fiziki əməyi ilə yaradılan bütün pozitivlərdir. Bununla yanaşı o, tarixi yaradıcı prosesdir, xaos və cahillikdən – biliyə, nizama, inkişafa və rifaha doğru yoldur. Mədəniyyətin inkişafının əsasını təşkil edən başlıca motiv - insan həyatının qorunub saxlanması və yaxşılaşdırılması haqqında qayğıdır. Cəmiyyət mədəniyyəti müdafiə edərsə, mədəniyyət cəmiyyəti xilas edər [2. s. 31].

Mədəniyyət – icma və ya sosial qrup daxilində insan fəaliyyətinin nümunələri və bu fəaliyyətə əhəmiyyət verən simvolik strukturlar məcmusudur. Adət-ənənələr, qanunlar, geyim, memarlıq üslubu, sosial standartlar və ənənələr mədəniyyət elementlərinin nümunələridir. Mədəniyyətin qısa tərifini “*öyrənilmiş davranış, sosial yolla ötürülən*”dir. Beləliklə, mədəniyyət övladlara və onların uşaqlarına ötürülən öyrənilmiş davranışlar toplusu olduqda başlayır. Mədəniyyət eynilə bir qrup və ya cəmiyyət olaraq bizim inanc və vərdişlərimizdən ibarətdir. Buraya dilimiz, sənətimiz və hətta adət-ənənələrimiz kimi şeylər daxildir. Lakin irs keçmişdən miras qalmış şeyləri əhatə etdiyi kimi, mədəniyyət də o keçmişin indiki zamanda təzahürüdür və daimi olaraq dəyişir. Mədəniyyət inanclarımızı formalaşdırır. İnanclarımız ətrafımızdakı dünya haqqında anlayışlarımızdır. Onlar hadisələri necə şərh etməyimizə və qərarlar qəbul etməyimizə təsir göstərir. Məsələn, bəzi mədəniyyətlərdə insanlar fəvqəltəbiiyin dünyada baş verən hadisələrə təsir edə biləcək güclü qüvvə olduğuna inanırlar.

Mədəniyyətin tərifini beş əsas elementə əsaslanır: dəyərlər və inanclar, normalar, simvollar, dil və rituallar. Dili əhatə edən mədəniyyət aspektlərinə mədəniyyətin qeyri-maddi komponentləri olan bədən dili, danışq sözü və simvollar daxildir [8]. Mədəniyyət bir cəmiyyətin və ya millətin əksi olduğu üçün çox vacibdir. Bu o deməkdir ki, mədəniyyət konkret icmanın həm fərdi, həm də kollektiv şəkildə necə reaksiya verməsi və böyüməsi üçün son dərəcə həyati təyinedici amildir. Mədəniyyət fərqli bir həyat tərzidir, çünki o, müəyyən bir qrup insana xas olan inanclar, dəyərlər, davranışlar, simvollar və artefaktlar toplusunu əhatə edir. Ümumiyyətlə onlar haqqında düşünmədən qəbul etdikləri ünsiyyət və təqlid yolu ilə nəsildən-nəslə ötürülən davranışlardır. Mədəniyyət simvolik ünsiyyətdir [5, s.225].

Ukrayna filosofu M. Popoviç bu barədə yazırdı: “Mədəniyyət bizik, lakin o, həm də bizdən çoxdur. Hər bir insan ümumbəşəri irsi tam şəkildə əks etdirir və işıqlandırır. Mədəniyyət bizim yaşadığımız qüdrətli qitə kimidir. Onun bütün komponentlərinin bəxş etdiyi sonsuz dərin mənalara dərk etmək üçün mənimsənilməlidir”. Eyni zamanda, ingilis etnoqrafı E.Tayler mədəniyyəti cəmiyyətin üzvləri kimi insanların biliklərinin, sənətinin, əxlaqının, hüquqlarının, vərdişlərinin, inanclarının və adətlərinin məcmusu adlandırır” [5, s.260].

Mədəniyyətin cəmiyyətdə rolu böyükdür. Mədəniyyət canlı cəmiyyətin həyat qanıdır, hekayələrimizi danışdığımız, qeyd etdiyimiz, keçmişə xatırladığımız, əyləndiyimiz və gələcəyi təsəvvür etdiyimiz bir çox yollarla ifadə olunur. Yaradıcı ifadəmiz kim olduğumuzu müəyyənləşdirməyə kömək edir və dünyaya başqalarının gözü ilə baxmağa sövq edir. Mədəniyyət cəmiyyət və ya sosial qrup daxilində insan fəaliyyətinin nümunələri toplusudur. Mədəniyyət bizim cəmiyyətimizin ortağ dəyərlərinə əsaslanaraq necə davrandığımız, düşündüyümüz, davranışımız və dünyagörüşümüzdür. Dildən tutmuş əl jestlərinə qədər simvolları belə başa düşürük. Bu, hər yerdə var və biz gündəlik olaraq mədəniyyətimizi daim inkişaf etdirir və müəyyən edirik. Mədəni dəyərlər bir mədəniyyətin nəyin yaxşı və ya doğru olduğuna dair əsas inanclarıdır. Hər birimizin mədəni dəyərləri olduğu kimi, xalqlar və etnoslar da milli mədəni sərvətə malikdirlər. Bunlara bəzən “mədəni dəyər üstünlükləri” deyilir. Onlar bizim ən çox bağlı olduğumuz mədəniyyətlərdən məlumat alırlar. Bu dəyərlər nə müsbət, nə də mənfidir – onlar sadəcə fərqlərdir.

Mədəniyyətin iki növü var: maddi mədəniyyət, qeyri-maddi mədəniyyət. Maddi mədəniyyət adlanan birinci növə cəmiyyətin bütün fiziki obyektləri, məsələn, onun alətləri və texnologiyası, geyim, yemək qabları, nəqliyyat vasitələri daxildir. Qeyri-maddi mədəniyyət adlanan ikinci növə cəmiyyəti müəyyən edən dəyərlər, inanclar, simvollar və dil daxildir [9]. Mədəniyyətin elementlərinə daxil olan musiqi, ədəbiyyat, poeziya, incəsənət, memarlıq, rəqs, folklor, filmlər və s. hamısında mədəni dəyərlərin ifadəsi var. Bütün bu ifadə formaları mədəniyyətlər dəyişməyə məruz qaldıqda mübahisəli olur. Mədəniyyətin sabitləri antroposentrikdir (insan mərkəzliyi), çünki onlar mədəniyyətin yeganə subyekti və yaradıcısı olan insandan asılıdır. Çox vaxt bu asılılıq

dolayı olur. Bir sözlə, mədəni anlayışlar kainatın obyektlerini təkbaşına əks etdirmədiyi üçün substantiv deyildir. Onlar operativ xarakter daşıyır və insanların obyektlərə münasibətdə hərəkət tərzini təmsil edirlər. Dil antroposentrik yanaşma dilçiliyi psixologiya, sosiologiya, fəlsəfə və mədəniyyətşünaslıqla yaxınlaşdırır. Antroposentrizm çox zaman dilin leksik sistemində və rabitəli nitqdə özünü göstərmişdir. İnsan amili, insanın vərdisləri, müəyyən ərazidə yaşayıb eyni dilin daşıyıcıları olan adamların fikirlərini ifadə etməsi, ünsiyyət qurması dil müxtəlifliyi ilə yanaşı, dilin müxtəlif vahidlərində və pillələrində düşüncə təzi, həyata baxış ünsürlərinin də öz ifadəsini tapmasına səbəb olmuşdur. Ayrı-ayrı qrammatik kateqoriyaların müxtəlif dillərdə fərqli xüsusiyyətlər daşması, bəzi kateqoriyaların bir dildə mövcudluğu, başqa bir dildə isə yoxluğu indi yalnız dil sistemi ilə izah olunmur. Belə kateqoriyaların antroposentrizm, linqvokulturologiya və etnolinqvistika ilə bağlılığı da aşkara çıxır [1, s.14]. Dilçilikdə antroposentrizm müxtəlif fənlərarası elmlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Həmin elmlərə misal olaraq etnolinqvistika, sosiolinqvistika, linqvokulturologiya, koqnitiv dilçilik və başqalarını göstərmək olar. Hazırkı dövrdə dilçilər belə hesab edirlər ki, linqvistikada dili insandan asılı olmayan müstəqil sistem kimi nəzərdən keçirməkdənsə, onu “antropoloji fenomen” kimi təsvir etsək köklü dəyişikliklər ola bilər. Linqvistik tədqiqatların yeni bir istiqamətə – antroposentrik istiqamətə yönləndirilməsi baş verir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yeni antroposentrik paradigmanın elmdə dərin tarixi kökləri vardır. Antropoloji prinsiplər əsasında dil elminin yaradılması haqqında ilk dəfə fikir söyləyən alman alimi V.Humboldt olmuşdur. Onun fikrincə, dilin öyrənilməsi son məqsədlə məhdudlaşmır, əksinə bunlarla bərabər insan ruhunun ümumi istəklərini, insan ruhunun öz-özünü anlamasını və ətrafında olan aşkar və gizli hadisələrə olan münasibətini əhatə edir [4, s.234].

Müqayisəli təhlil olmadan mədəni anlayışların tədqiqi qeyri-mümkün olardı. Əks halda: a) linqvo-mədəni vahid kimi anlayışın fərqləndirici xüsusiyyətlərini açmaq, b) onun linqvo-mədəni xüsusiyyətlərini müəyyən etmək mümkün olmazdı. Etnospesifik xüsusiyyətə misal olaraq nominasiya üçün əsas olan xüsusiyyət, yəni adın daxili formasına aiddir. Müqayisəli dilçilik kontekstində konseptin etnospesifik xarakteri ona imkan verir ki, onu milli xüsusiyyətlərin məcmusu olan təfəkkürdən fərqli milli mentalitet vahidi kimi nəzərdən keçirilir. Tədqiqatçılara görə mədəni konsepsiya üç fərqli komponentdən ibarət çoxsəviyyəli inteqrasiya evristik kateqoriyadır. Bu komponentlərdən yalnız biri müəyyənədicidir. Konsepsiya semantikasındakı tərkib komponenti onun digər təbəqələri altında gizlənmiş və buna görə də səthi qavrayış üçün əlçatmaz olan anlayışla təmsil oluna bilər. Mədəni konsepsiyanın məzmun aktuallığının başqa bir təzahürünü Stefanenko təsvir edir [6. s.35]. Mədəni anlayışların ifadə müstəvisi rolunu oynayan sinonimik vasitələr işlənmə tezliyinə və funksiyalarına görə qruplara bölünür və təşkil edilir. Semantik ailələr daxilində müxtəlif mədəni əhəmiyyətə malik anlayışlar mövcuddur, məsələn: “xoşbəxtlik – səadət”, “sevgi – mərhəmət”, “ədalət – həqiqət”, “azadlıq – iradə”, “şərəf – ləyaqət” və s. Belə cütlərdə adətən etno xüsusi olaraq qeyd olunan ikinci komponent olur. Mədəniyyət anlayışlarının tipologiyası müvafiq adların abstraksiya səviyyəsinə əsaslanma bilər. Yəni də mədəni cəhətdən müəyyən edilmiş anlayışlar, eləcə də mədəni cəhətdən neytral olanlar, ilk növbədə Humboldtçu “ruhun özəlliyini” əks etdirən psixi varlıqlardır. Yuxarıda göstərilənlərin hamısı mədəni anlayışların antroposentrik xarakterini, yəni konkret dil şüurunun nümayəndələrindən asılı olaraq onların ruhyönümlü, subyektiv, sosialyönümlü və şəxsiyyətyönümlü olmasını müəyyən edir.

Mədəni irs nəsil-dən-nəslə ötürülən hər şeydir. Nəsil-dən-nəslə ötürülən irs varislik, yer və ya obyekt kimi maddi ola bilər. O, həmçinin ənənə, inanc və ya bacarıq kimi qeyri-maddi ola bilər. Mədəni irsin necə görünməsindən asılı olmayaraq, sizin də bu irsin olduğunu bilməyiniz vacibdir. Cəmiyyət mədəniyyətsiz mövcud ola bilməz, çünki mədəniyyət cəmiyyətin gündəlik həyatda necə fəaliyyət göstərdiyini müəyyən edən normalar, davranışlar və təcrübələrin məcmusudur. Cəmiyyətdə bir sıra sosial institutlar iştirak edir. Bunlara ailə, təhsil, dini və siyasi institutlar daxildir [3, s.22].

Nəticə: Belə nəticəyə gələ bilərik ki, etno-kulturoloji informasiya dünya xalqları arasında mədəni əlaqələrin inkişafını göstərir, ayrı-ayrı xalqların kollektiv müdrikliyini, qayda və adət-

ənənələrini təmsil edir. Burada biz etno-mədəni informasiyanın mədəniyyət komponent kimi oynadığı əsas rolunu, onun şəxsiyyətin formalaşmasına, sosial dinamikaya və irsin qorunmasına təsirini göstərdik. Etno-kulturoloji informasiyaların insan cəmiyyətlərinin unikal quruluşunu müəyyən etmək üçün əsas olduğu aydınlaşdı. Adətlərin, ənənələrin, dillərin və təcrübələrin etno-mədəni məlumatlarla qorunub saxlanmasında sosial birliyin və mədəni müxtəlifliyin əhəmiyyəti vurğulandı. Nəticə olaraq, etno-mədəni informasiya identikliyə, sosial birliyə və irsin qorunub saxlanmasına təsir edən əvəzsiz mədəni komponent kimi meydana çıxır. Etnik-mədəni məlumatların zənginliyini tanımaq və qiymətləndirmək müxtəlif ənənələrin birləşdiyi, müxtəlif icmalar arasında qarşılıqlı hörmət və anlaşmanın təşviq edildiyi dünyaya töhfə verir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Aytən Məhəmməd qızı Bayramova. İsmın qrammatik kateqoriyalar sistemi Mədəniyyətlərarası Kontekstdə (müxtəlif sistemli dillərin materialları əsasında) Filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı, Bakı – 2018, 40s.
2. F.T. Məmmədov. “Kulturologiya, mədəniyyət, sivilizasiya”. - Bakı, “OL” MMC, 2016. 260 səh.
3. Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Segall, M.H., & Dasen, P.R. Cross-Cultural Psychology Research and Applications. Cambridge University Press, 2002, (pp. 419-438).
4. Карасик, В.И. Культурный концепт и смысл // Труды Кубанского государственного технологического университета. Гуманитарные науки. Т.17, вып.2. С.268-276, Краснодар, 2004.
5. Стефаненко Т.Г., Купавская А.С. Этнокультурная компетентность как компонент компетентности в общении. М.: РУДН, 2009. 565 с.
6. Стефаненко Т.Г., Купавская А.С. Тренинг как метод развития Обучение как метод развития этнокультурной компетентности. Компетенция. [Training as a Method of Developing Ethno-Cultural Competency]. Theory and Methodology]. Москва: РУДН, 2006, (стр. 8–56).
7. Лебедева Н.М., Лунева О.В., Стефаненко Т.Г. Тренинг этнической толерантности школьников. Москва: Привет, 2004, с.278.
8. [https://www.hacu.net/images/hacu/OPAI/H3ERC/2012_papers/Reyes_nora - rev of 1st gen latino college students - 2012.pdf](https://www.hacu.net/images/hacu/OPAI/H3ERC/2012_papers/Reyes_nora_-_rev_of_1st_gen_latino_college_students_-_2012.pdf)
9. [https://preemptivelove.org > blog > difference-between-c.](https://preemptivelove.org/blog/difference-between-c)

Izzet Jabbarova

Ethno-cultural information as a component of culture

Summary

In the article ethno-culturological information as a cultural component has been dealt. Although ethno-cultural information is rooted in tradition, cultures adapt and evolve over time, incorporating new ideas and influences. Ethno-cultural information acts as a custodian of a community's history and heritage. Oral traditions, folktales, and cultural practices are passed down from generation to generation, ensuring the continuity of a particular group's unique narrative. By preserving these elements, societies stay connected to their roots and allow for a deeper appreciation of the historical journey that shaped their identity. In the article culture is how we act, think, behave, and view the world based on the shared values of our society has been explained.

Key words: *ethno-culturological, culture, information, traditions, cultural experiences, shared values.*

Иззат Джаббарова

Этнокультурная информация как компонент культуры

Резюме

В статье рассматривается культурологическая составляющая этнокультурологической информации. Хотя этнокультурная информация коренится в традициях, культуры со временем адаптируются и развиваются, вбирая в себя новые идеи и влияния. Этнокультурная информация выступает хранителем истории и наследия сообщества. Устные традиции, народные сказания и культурные обычаи передаются из поколения в поколение, обеспечивая преемственность уникального повествования конкретной группы. Сохраняя эти элементы, общества сохраняют связь со своими корнями и позволяют глубже оценить исторический путь, сформировавший их идентичность. В статье объясняется, что культура — это то, как мы действуем, думаем, ведем себя и смотрим на мир на основе общих ценностей нашего общества.

Ключевые слова: этно-культурология, культура, информация, традиции, культурные практики, общие ценности.

Çapa tövsiyə edən: *Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar
Nazirliyinin Akademiyası*

Rəyçilər: *professor İ.Tahirov
fə.l.üz.f. d.,dos. Ə.Orucov*